

Munkások
a rendszerváltás
előtt és után
Kelet-Közép-Európában
és Magyarországon

Szerkesztette
Bartha Eszter
Tóth András
Valuch Tibor

MUNKÁS-KULTÚRA-ÖRÖKSÉG

KRONOSZ KIADÓ

Munkás–kultúra–örökség

MUNKÁS–KULTÚRA–ÖRÖKSÉG

Munkások a rendszerváltás előtt és után
Kelet-Közép-Európában és Magyarországon

Szerkesztette:

BARTHA ESZTER–TÓTH ANDRÁS–VALUCH TIBOR

Kronosz Kiadó
Pécs, 2020

Jelen elektronikus kiadvány a Kronosz Kiadó gondozásában
2020-ban megjelent nyomtatott kötet változatlan kiadása

pdf ISBN 978-615-6048-82-0

Olvasószerkesztő: Bellus Ibolya

A borítót az alábbi fotók felhasználásával Erőss Zsolt tervezte.

Alul: Dobosy László: Az üstfalazó bontása, 2018. (részlet)
Felül: Ózd, Vasmű, 1975. (részlet) Fortepan, 185240. Kende János

© A szerzők
© A szerkesztők
© Kronosz Könyvkiadó Kft.

Tartalom

Előszó (<i>Paládi-Kovács Attila</i>)	7
VALUCH TIBOR	
Munkások az átmenetben Magyarországon és Kelet-Közép- Európában. Értelmezési kísérletek és közelítések	15
ALABÁN PÉTER	
Dezintegrációs társadalmi folyamatok Ózdon a rendszerváltás után	29
BARTHA ESZTER	
„Megszűntek a bányák, minden fokozatosan megszűnt. Lett egy nagy semmi”. Munkás-életutak és a rendszerváltás munkásemlekezete	67
SCHEIRING GÁBOR	
A munkások és a magyar demokrácia hanyatlása	99
TÓTH ANDRÁS	
A rendszerváltás hatása a munkaügyi kapcsolatok alakulására	133
CSIZMADY ADRIENNE – FERENCZ ZOLTÁN	
Társadalmi polarizációs folyamatok a magyar újjáébredésben és térségeikben	163
DOBÁK JUDIT	
Borsod „ipari vára”. Területi hatások vizsgálata a borsodi iparvidéken a diósgyőri kohászati példáján	177
VERES GÁBOR	
Fájdalom után Borsodnádason. A Lemezgyár csődje, privatizációja, és az ezek hatására bekövetkezett változások	199
MOLNÁR CSENGE	
„Ez a lakótelep is kiüresedik, mint a kommunizmus.” Életstratégiák, elvándorlás és egy Tarna menti lakótelep esete a rendszerváltás után	215

KELEMEN KATALIN	
Vállalkozások egy iparvárosban. A győri vállalkozások regionális kontextusban – húsz éve és ma	239
ACSÁDY JUDIT	
„A vezetőség elfelejti, hogy nem gépek vagyunk” Esettanulmány az elektronikai iparban foglalkoztatottakról a rendszerváltás utáni Magyarországon: kiszolgáltatottság, kiszámíthatatlanság	265
VÁRKONYI-NICKEL RÉKA – NAGY PÉTER	
„Rimai” örökség Ózdon és Salgótarjában	287
NÉMETH GYÖRGYI	
Változó ipari táj és az ipari örökség megőrzése Magyarországon és Kelet-Közép-Európában	307
BÁTI ANIKÓ	
Egy munkáskerület, Pesterzsébet társasházi konyháinak változó világa	333
R. NAGY JÓZSEF	
A munkáskép változásai médiaeseményekben	355
A kötet szerzői	377
Abstracts	381

Előszó

A munkásság helyzete alapjaiban változott meg Magyarországon az 1980-as évek végétől kezdődően az állami tulajdon lebontása, privatizációja, egyes ipari ágazatok elsorvasztása, nagy múltú üzemek bezárása, felszámolása következtében. Valuch Tibor már 2001-ben megfogalmazta, hogy „Az átrendeződés hatására a városi munkásság társadalmi súlya folyamatosan mérséklődött, a transformációs krízishelyzet vesztesei közé tartoztak a szocialista korszakban túlfejlesztett nehézipari szektor, ezen belül az alapanyaggyártásban és bányászatban, valamint az építőiparban foglalkoztatott munkások és általában a képzetlen és alacsony iskolázottságú segédmunkások.” Egyre többen mutatnak rá itthon és a világban, hogy a munkát és a munkásságot ma már globális perspektívából kell tanulmányozni, minthogy az iparban a legtöbb munkavégzés globalizálódott.

E kötet három szerkesztője – *Bartha Eszter, Valuch Tibor és Tóth András* szervezésében – az egri Eszterházy Károly Egyetemen 2018. szeptember 20–21-én kétnapos tudományos konferenciát tartottak *A munkáskultúra és az ipari táj átalakulása – munkások a rendszerváltás után Kelet-Közép Európában és Magyarországon* címen. A konferencián történészek, szociológusok, etnográfusok, közgazdászok, a munkajog és az ipari örökségvédelem szakértői vizsgálták az ipari munkásság sorsának alakulását az utóbbi három évtizedben. Elsősorban a hazai ipar leépülésének folyamatát, társadalmi következményeit, másodsorban az ipari örökségvédelem helyzetét, lehetőségeit elemezték konkrét, de igen változatos forrásokat és kutatási módszereket felhasználó esettanulmányok formájában. Nem hiányoztak a széles nemzetközi kitekintéssel, szakirodalmi felkészültséggel, elméleti megalapozottsággal készült előadások sem.

Jelen kötet csaknem teljesen egészében az ott elhangzott előadások alapján készült tanulmányokat tartalmazza. Egy jelentős tanulmány szerzője (*Scheiring Gábor*) később csatlakozott a kötet szerzőgárdájához, néhány elhangzott előadás pedig – tanulmánnyá érlelt változat hiányában – végül kimaradt a kötetből. Ez a 17 szerző 15 tanulmányát tartalmazó könyv azonban jelen formájában is széles körképet nyújt a hazai munkáskultúra és számos „ipari táj” legújabb kori történetéről, egykori gyárak, üzemek és a bennük dolgozó munkások drámájáról.

A tanulmányok többsége Észak-Magyarország iparvidékeihez, különösen az egykori kohászathoz, vasipari központokhoz (Salgótarján, Ózd, Borsodnádásd, Diósgyőr) kapcsolódik. Budapest és a Dunántúl ipari munkássága kevésbé hangsúlyosan van jelen. Ezt az egyensúlytalanságot azonban enyhíti két kiváló szociológiai tanulmány. Győr, a tradicionális iparváros ipari vállalkozásainak elmúlt hús esztendejét regionális kontextusban vizsgáló tanulmányában *Kelemen Katalin* megállapítja, hogy az ipari vállalkozások száma, sűrűsége önmagában nem sokat árul el az ipari teljesítményről, az iparban foglalkoztatottak helyzetéről. Győr esete azt bizonyítja, hogy az ipari teljesítmény mindössze néhány multinacionális nagyvállalat eredménye, amelyekhez a kisvállalkozások nem tudnak érdemben kapcsolódni. Nem állja meg a helyét az a vélekedés, miszerint a multinacionális vállalatok a kisvállalkozók lehetőségeit általában véve kitágítják. Győrött és körzetében alig akad példa a kis- és nagyvállalatok együttműködésére.

Sajátos városszociológiai megközelítéssel és módszerrel készült *Csizmady Adrienne* és *Ferencz Zoltán* közös tanulmánya a magyar nagyvárosok és az ún. „újvárosok” társadalmi polarizációjáról, annak a rendszerváltás óta követhető, időnként gyorsuló vagy lassuló folyamatáról. A nagyvárosok kategóriájába a százezernél több lakosú városok tartoznak (Budapest nélkül számított 9 város), az újvárosok csoportjába pedig a szocialista korszak 11 iparvárosát (Dunaújváros, Komló, Kazincbarcika, Ózd, Tatabánya, Ajka, Paks, Oroszlány, Százhalombatta, Várpalota, Tiszaújváros) sorolták. Utóbbiakban a munkanélküliségi ráta a rendszerváltás óta mindig magas volt. A 2008-as gazdasági válság idején ezekben a városokban ismét növekedett a munkanélküliség. A két város csoport közül az újvárosok esetében a népesség csökkenése jóval gyorsabb volt, mint a nagyvárosok csoportjában. Az újvárosok többségében a társadalmi rétegek, csoportok térbeli elkülönülése és a fiatal népesség elvándorlása markánsabban jelentkezik, mint a nagyvárosokban. Mindkét város csoportban megjelent a szegregáció és a szuburbanizáció, az eltérő képzettségű, foglalkozású, jövedelmű társadalmi csoportok fokozódó elkülönülése a városok lakóövezetei szerint.

A munkanélkülivé vált munkásság elvándorlása korábbi lakóhelyéről Magyarország és a poszt szocialista országok más ipari térségeiben is megfigyelhető. *Valuch Tibor* tanulmánya azonban rámutat az országok közötti eltérésekre is. 1998-ban a munkanélküliségi ráta Magyarországon 9%, Csehországban mindössze 6%, de Romániában és Lengyelországban 11% fölött volt, Bulgáriában pedig elérte a 19%-ot. Ezekben az országokban a korábbi munkási identitás megrendült, a szaktudás átörökítése megakadt, esetenként a szakképzés is megszűnt. Számos régi iparvárosban felgyorsult a helyi társadalom bomlása, dezintegrációja.

Az ipar leépülése és a munkanélküliség által leginkább érintett településeken „roncstársadalmak” alakultak ki. Ezeket gyakran jellemzi a települési szegregáció, egyes lakónegyedek, városrészek, egykori bányászkolóniák gettósodása. A szerző arra is rámutat, hogy – Lengyelországot kivéve – alacsony volt ebben az európai nagytérségben a szakszervezeti ellenállás, a kollektív érdekérvényesítés képessége.

Mindaz, amit a kötet egyes tanulmányai a hazai és kelet-közép-európai piaczgazdasági átmenet folyamatáról összegzően elmondanak, *Alabán Péter* dolgozatában a maga egyediségében és konkrétságában kap részletesen adatolt elemzést. Tudható, hogy Ózd térségében a szénbányák egész sorát zárták be már az 1980-as években. Az 1986–1989 közötti négy év alatt az Ózdi Kohászati Üzemekben pedig megszűnt a munkahelyek 35%-a. Akkoriban mintegy háromezren tudtak nyugdíjba menni az ózdi vasgyárból, közülük 1500-an karkedvezményel. Az igazán nagy leépítések azonban 1990–1991-ben következtek. A rendszerváltás két évében a gyár tízezer fős dolgozói létszáma előbb 5900 főre, majd 2100 főre olvadt le. Ezek az adatok már az ózdi kohászat teljes összeomlását jelzik! A szerző pontról-pontra követi az ózdi gyár leépülésének menetét. A Durvahengermű üzemeltetése Petrenkó János egyéni vállalkozó vezetésével (PEKO Acélipari Művek) 600 dolgozóval 1994-ig folytatódott, a borsodnádasi lemezgyár kb. 500 fővel szintén 1994/1995-ig termelt, de 1996-ban már a felszámolásuk is befejeződött.

Ózd város lakosságának szembetűnő fogyását elsősorban a szakmával rendelkező, iskolázott csoportok elvándorlása idézte elő. Maradtak a nyugdíjasok, s megnövekedett az iskolázatlan, szakmával nem rendelkező, munkanélküli rétegek lélekszáma és részaránya. A vidék bányászkolóniáit követően az ózdi gyári kolóniák többségét is a mélyszegénységbe került cigánycsaládok foglalták el. Ennek a rétegnek az integrációja helybeli munkahelyek nélkül elég reménytelennek tűnik. Helyzetén az 2010-es évek közmunka-programja sem tudott érdemben változtatni! Modern ipari üzemek létesítésének ma már a szakemberhiány a fő akadálya. *Alabán* tanulmánya bemutatja a szakmunkáshiányhoz vezető út állomásait, a magyar oktatáspolitikai elmúlt évtizedekben elkövetett válogatott baklövéseit. Ez az elemzés a kötet legjelentősebb eredményei közé tartozik.

Tárgyában kapcsolódik hozzá *Veres Gábor* tanulmánya a borsodnádasi lemezgyár csődjéről, privatizációjáról és annak társadalmi következményéről. Az ózdi vasgyár leányvállalataként 1864 óta termelő lemezgyár sorsa 1989-ben még reményteljesnek látszott. Öntőművet, járműkerék-gyártást tervezett a lemez-profil megtartása mellett, de a német részvétellel tervezett programot az Állami Vagyonkezelő nem fogadta el. Az 1991-ben megjelent felszámoló biztoshoz is köszönhetően az üzem a „Kovács Rt” tulajdonába került, melynek profil-

jába a vasszerkezetek bontása, értékesítése, vasutak felszedése, feldarabolása tartozott. A nádasdi gyár helyén néhány év alatt ipari rom alakult ki. A csőd következményei: a munkanélküliség, a szakmunkások elköltözése, a nyugdíjasok arányának megnövekedése, a gyári kolóniakon megtelepült legszegényebb cigánylakosság és a telepi lakások eladhatatlansága, ezen az egykori „Rima” által épített településen is „roncstársadalom” kialakulásához vezetett. „*Rimai örökség Ózdon és Salgótarjánban*” címen olvasható tanulmányában a *Várkonyi-Nickel Réka – Nagy Péter* szerzőpáros a két város társadalmának és épített örökségének közös vonásai mellett az eltérések, a különbözőségeik kimutatására vállalkozik. Megállapítják, hogy az ózdi és a salgótarjáni kolóniak törzsökös lakossága még mindig „rimai”-nak vallja magát. Bűnnek tartja a nagyüzemek privatizálását, épületeinek elbontását, eladását, a muzeális értékű gőzgépek feldarabolását, gépsorok kiürítését, ócskavasként történt értékesítését. Egykor mindkét város kolonizált munkássága közös identitástudattal bír, jól meghatározható lokális közösséget alkotott. Ebben komoly szerepe volt a hajdani Rima vállalati vezetésének, a munkásjóléti intézmények hálózatának, a kolóniak épített környezetének, kulturális és jóléti intézményeinek. Egyenként elemzik az üzemek és a közintézmények épületeinek sorsát. Ezek jelentős része 1990 óta mindkét városban megsemmisült. Kimondják, hogy e városok épített és szellemi kulturális örökségének elpazarlása végzetes hiba. Korrekten számbaveszik a megmenekült és új funkcióban ma is létező épületek mint pozitívumok eseteit is.

Az ipari nagyüzemek felszámolása a telephelyül szolgáló városok mellett Észak-Magyarországnak a falvakban élő népességére is kihatott, hiszen például a diósgyőri Lenin Kohászati Művek napi ingázó munkásai 40-50 km-es körzetből verbuválódtak. *Dobák Judit* tanulmánya az 1980-as években még mintegy harmincezer főt foglalkoztató diósgyőri kohászat példáján vizsgálja a gyár gyors megszűnésével fellépő tömeges munkanélküliség következményeit a borsodi iparvidéken. Sok ezer munkanélkülivé vált korábbi ingázó húzódott vissza lakhelyére és több ezer család költözött ki Miskolc-Diósgyőr városából a környező falvakba. Az egykor gazdag és irigyelt gyári kolóniából az ezredfordulóra „slumosodó” városrész lett. A borsodi és a nógrádi iparvidék mellett eddig kevesebb figyelmet kaptak a kisebb ipari üzemek, s a hozzájuk kapcsolódó lakótelepek. Ezért is üdvözölhető a Tarna völgyében, Sirok határában az 1960-1990 közötti évtizedekben létrejött Mátravidéki Fémművek és a dolgozói számára négyemeletes tömbházakból épült lakótelep, ahol 1981-ben már 194 vállalati lakás létezett. A lőszer- és tubusgyár leállításával a telep lakossága munkanélkülivé vált. *Molnár Csenge* dolgozata „*Ez a telep is kiüresedik, mint a kommunizmus*” című dolgozata

a telepi lakosok választási lehetőségeit elemzi, döntően az érintettekkel készült interjúk alapján. Az idő, ma már nyugdíjas generáció és a közeli településeken munkát találó fiatalabbak a telepen maradtak. A távolabbi városokban munkát találók csak hetente járnak haza a telepi lakásba. Számosan családotól végleg városba költöztek, mások pedig munkát keresve külföldre emigráltak.

Országos szinten vizsgálja a hazai munkásságnak a rendszerváltásról szóló véleményét, korosztályok szerint is eltérő emlékezetét *Bartha Eszter Munkás életutak és a rendszerváltás munkásemlekezete* alcímen olvasható nagyívű tanulmánya. Interjúk tömegét elemezve mutat rá, hogy az új szakmunkás generáció számára az előző nemzedéket jellemző „Kádár-nosztalgia” már nehezen értelmezhető. Azt találja, hogy az utóbbi másfél-két évtizedben Magyarországon is nőtt a munkások bizalmatlansága a „diplomásokkal” szemben. Úgy érzik, hogy a technokraták és a fehérgallérosok lenézik őket a vállalatnál. Idézi David Ost lengyel szociálintropológus véleményét, miszerint a munkások a rendszerváltás utáni hanyatlást a neoliberális elitek, illetve a velük szövetséges értelmiség számájára írják: az értelmiség elárulta a *Szolidaritásban* létrejött osztályszövetséget. A lengyel munkások ezt az árulást büntették azzal, hogy a politikai baloldal és a liberális pártok helyett a jobboldali pártokra szavaztak. Ráerősít erre Kalb (2011) véleménye: „A munkások védelmet keresnek a globális kapitalizmus, a globális tőke szeszélyes viselkedésével szemben [...] a globális kapitalizmusnak a perifériát különösen sújtó kizsákmányolása vezet el (körükben) a szélsőjobboldal preferálásához...” A munka világának a rendszerváltást követő évtizedekbeli átalakulását vizsgálja *Acsády Judit* esettanulmánya, amiben egy multinacionális elektronikai vállalat munkásainak léthelyzetét mutatja be.

Méltatlanul kevés figyelmet kapott az utóbbi harminc évben a szakszervezetek szerepe a hazai társadalom életében. *Tóth András A rendszerváltás hatása a munkaügyi kapcsolatok alakulására* című dolgozatában vázolja a szakszervezetek szerepét a szocialista rendszerben és meglehetősen részletességgel követi a szakszervezeti mozgalom 1988-tól számítható megújulását, a Liga szakszervezetek, majd az Országos Érdekegyeztető Tanács megalakulását, bekapcsolódását az Ellenzéki Kerekasztal munkájába. Sajnálatos, hogy az 1989-ben némileg megreformált SZOT elsősorban régi pozícióját és a szakszervezeti vagyont védelmezte, s nem a munkások érdekeit szem előtt tartva „gyámolította a gyáripart”. Ez a tanulmány a további elmélyült kutatást érdemlő témakörnek számos új, inspiráló kérdését veti fel. Kapcsolódik a *Valuch Tibor* és a *Bartha Eszter* által említett lengyelországi, illetve kelet-európai munkásszerveződések kérdésköréhez is.

A kötet egyik kiemelkedő tanulmánya az ipari örökség jelentőségével, az ipari és műszaki emlékek védelmének kérdéskörével foglalkozik. *Németh Györgyi Változó ipari táj és az ipari örökség megőrzése Magyarországon és Kelet-Közép-Európában* című tanulmánya az UNESCO által 1964-ben elfogadott dokumentumra, a Velencei Chartára és az ipari emlékek legjelentősebb kutatóinak műveire hivatkozva elemzi, hol tart ma a nagyipari emlékek kulturális örökségének védelme hazánkban és a kontinensen. Megállapítja, hogy Magyarországon az ipari örökség mint fontos erőforrás védelme a rendszerváltást követően nem kapott kellő figyelmet. E tekintetben nemcsak a nyugat-európai országok, de a volt szocialista szomszédok mögött is messze elmaradtunk. Sajnálatos, hogy ipari és műszaki műemlékeink száma és összetétele nem tükrözi az ország modern kori ipari fejlődésének történetét, különös tekintettel a 20. század második felére. Hazánk ipari öröksége rohamosan pusztul és kevésbé hasznosul a gazdaság-, a település- és régiófejlesztésben. Ipari örökségünk ismerete kevésbé épült be a köztudatba, a közműveltségbe, holott a nemzet kulturális örökségének szerves része. A hazai ipari örökségvédelem helyzetére kedvezőtlenül hatott az 1980-as évek végén elindított iparlépítés ideológiája, amit tetézték az emlékezetpolitikai küzdelmek. A műszaki értelmiség és egyesületei már több mint száz éve gyűjtemények, múzeumok alapításával, időtálló dokumentációk, könyvek kiadásával harcolnak a feledés ellen (például Bányászati Múzeum, Rozsnyó, 1902; Országos Magyar Műszaki Múzeum, Budapest, 1935). A mindenkori kormányok azonban számos súlyos mulasztást követtek el. Érdektelenséggel és értetlenséggel szemlélték a magyar műszaki emlékek pusztulását, meg a civil szervezetek által létrehozott műszaki gyűjtemények elvesztését. (Például az 1939-ben Budapest-ről Kassára költözött Országos Műszaki Múzeum gyűjteményeit sem 1945 után, sem azóta nem szerezték vissza.)

Hogyan alakult a szűk házgyári lakásokban élő munkáscsaládok életmódja, táplálása, fogyasztási szokásainak köre az utóbbi fél évszázadban, s különösen a rendszerváltás óta? Ezzel a kérdéskörrel foglalkozik *Báti Anikó Egy munkáskerület, Pesterzsébet társasházi konyháinak változó világa* címen olvasható tanulmánya. Kutatási terepe az említett fővárosi kerület városközpontjában az 1960-as évek végén épült 100 lakásos házgyári épület, ahol a lakók többsége, 80-90%-a eredendően fizikai munkás. Az egységesen 51 négyzetméter alapterületű lakásokhoz szűk konyha és pici spájz tartozik. Az 1 szoba + 2 félszoba beosztású lakásokban ebédlő, étkező helyiség nincs. Az 1960-as évek vége óta a háztartások felszereltsége, tárgykészlete sokat fejlődött. A tűzhely és a hűtőszekrény helyét már az építéskor kijelölték, de a később megjelenő mo-

sogatógép azért nincs e lakásokban, mert a konyhában nincs számára hely. A háztartások felszeretésében az új konyhaeszközök megjelenését pontosan követő szerző számos generációs eltérést mutat ki, a tűzhelyek cserélődésétől kezdve a kávéfőzőgépek új generációjáig. Rámutat, hogy a világban tapasztalható „gasztroforradalom” a konyhák szerepének növekedését eredményezte, s a nyugati országokban főzőiskolákban képezik magukat a fiatal nők és férfiak. Ott a konyhák mérete azonban inkább kedvez az otthoni sütés-főzés „megújulásának”, mint a hazai házi munkáslakások többségében.

Remélem, hogy az itt kiragadott példákkal sikerült érzékeltetnem a kötet tartalmi gazdagságát, számos tudományág művelőinek érdeklődésére számot tartó kutatási eredményeit. A munkásság elmúlt harminc évének társadalomtudományi kutatása napjaink aktuális feladata, amit a bevezetőben említett tudományos konferencia és az annak alapján született tanulmánykötet hasznosan szolgál. A tárgykör kiemelkedő jelentőségét az is mutatja, hogy a Magyar Tudományos Akadémia a 2017–2018. év legfontosabb kutatási eredményeiről összeállított és az országgyűlésnek megküldött beszámolójában is szerepeltette a *Munkás-társadalom-történet. A munka és a munkásság modernkori társadalomtörténete Magyarországon közép-európai kitekintéssel (REWORK)* című sikerrel lezárt kutatási programot. Azt gondolom, hogy ezek a társadalomtudományi eredmények a törvényhozás mellett a társadalompolitika más alakítóinak figyelmére is érdemesek. Tisztelettel ajánlom ezt a kötetet minden leendő olvasójának.

Budapest, 2020. augusztus 14.

Paládi-Kovács Attila

Abstracts

Adrienne Csizmady – Zoltán Ferenc

Social polarization in “new” Hungarian cities and regions

This paper attempts to provide a picture of the socio-spatial characteristics of Hungarian new towns and their urban areas, and of social polarization mechanisms, while comparing it to similar aspects of more traditionally developed Hungarian large urban regions. It is well known that new towns organized on (or built for) heavy industry have followed a somewhat different path of development compared to big cities. The question is whether they are still on a different path in East-Central Europe even after the economic changes related to the political transition, or we can now see tendencies that are similar to those in other big cities.

This chapter is based on the results of a previous study, showing how the social and spatial structure of large urban areas had transformed between 2005 and 2014, and how the relationship had changed between centre and periphery. From these studies it became apparent that the scrutinised big cities and their urban areas do fit into European trends; among others by the fact that spatial social differences have increased here as well.

András Tóth

The effect of system change on transformation of labour relations

The article investigates the role of trade unions in the democratic transition and how the complex interaction of key actors shaped the nature of post-socialist industrial relation system during the transition process. The article discusses the role of trade unions in the socialist regime and the workers' attitudes toward the trade unions were reconfigured. Then, it describes how the socialist past determined the formation of new pro-democratic unions, and reform the former communist unions within the context of peaceful negotiated transition between old and new political actors. The study examines the process of negotiations of the transition between the ruling party and the new pro-democratic forces,

in which the newly formed democratic unions and former communist unions also participated. The failure of grassroot pro-democratic unions to take up the issue of “transition” from socialist union model had allowed the former communist unions to survive the transition process and go through a reform process themselves.

Anikó Báti

The changing world of kitchens in a blockhouse in a working-class district of Budapest

In Hungarian ethnography, the change of lifestyle and its relation to the material equipment of the households is a relatively well-studied field of research with respect to villages. However, the study of the urban environment is a much less popular topic. The present paper introduces the kitchens of a blockhouse in Pesterzsébet, a traditional working-class district of Budapest, and examines the changes of the material objects, which are linked to food preparation, consumption and food storage. Based on an in-depth ethnographic fieldwork, The author intends to document the changes of lifestyle of three generations in relation to the changing dietary habits and kitchen equipment and tools. The study links the findings “from the kitchen” to the wider socio-cultural context, which reflects the changes of eating and cooking habits. The study also seeks to map the changes of value systems and life strategies, which are reflected in the changes of the use and equipment of the kitchen in “traditional” working-class communities.

Csenge Molnár

Life strategies and migration in the case of a housing estate located along the Tarna river after the collapse of socialism

The paper focuses on the living habitat typical of socialist industrial settlements: the newly built block of flats. While the first accommodation the enterprise could offer to the workers was the workers’ hostel, the newly built block of flats became the emblematic housing estate of state socialism. The field of the research is a housing estate of munition and tubes factory of Liszkó in Sirok. The residential area was significantly developed in the northern industrial region between 1952–1989. The newly built block of flats offered an urban lifestyle for

the working class in a traditional rural area. The fieldwork aims at documenting and analyzing what happened to the settlement after the collapse of socialist industries. During the fieldwork the author sought to answer the question of how the residents interpret the settlement as a living habitat and what experiences and strategies urge them to leave their home or stay in Sirok.

József R. Nagy

Changes in the workers' image in media events

By presenting two case studies, the text examines the changes that took place in different types of media in relation to the image of workers. The paper is based on media texts available in the online space that have been analyzed by the author via software based text mining. After the definition of basic methodological and media studies concepts, the study focuses on how media consumers identify workers and who they consider as such. The article also analyzes the choice of words at certain types of media, the positive or negative biases they carry and the issues of visualizing workers. The study emphasizes the media-image of workers, which exists in the minds of today's youth and also the way media industry deals with workers as media products. The reasons for the declining social value of workers is analyzed as well. One of the case studies focuses on the worker-ethos by examining the history and semiotics of the barret (swiss hat - as it is called in Hungarian), an accessory traditionally associated with workers. The other case study takes the media reception of a work accident and analyzes the attitude of the society toward the workers. It covers the reasons of rejection and acceptance, and their changing dynamics. The last part of the text focuses on the examples of the positive self-representation processes of workers in the social media.

Judit Acsády

“The management ignores that we can't work like robots.” A case study about employees in IT sector in Hungary after the transition: vulnerability and unpredictability

The structural transitions in economy and public life in Hungary from the state plan-economy of the one-party system to the pluralist market economy after 1990 resulted several serious problems on the labour market. In the process of

the privatisation of formerly state owned factories thousands of workers lost their jobs due to closures and production profile changes. The IT sector has belonged to the flourishing fields of production recently worldwide. However the case study about workers' situation and their working conditions in Hungary in this sector reflects many of the problematic issues of the transition. The case study is discussed in the frameworks of semi-peripheric economies, the conditions of precarious work and gender relations on the labour market.

Judit Dobák

Industrial fortress of Borsod county. The analyses of territorial effects in Borsod county at the example of Diósgyőr Iron-Foundry

Metallurgy developed into such a significant branch of the industrial sector in Diósgyőr that its existence became decisive for the industrial area of Borsod, as well as for the county and the region. The years following the system change of 1989 played a catalytic role in the economic breakdown of the Borsod industrial area. The natural characteristics of the industrial area, and the development of the agglomeration network has affected the operation of metallurgy. The factory complex was not able to develop a flexible and positive reaction to the challenges of the transformation of economic structure during the years following the system changes. Due to the rapid crisis and collapse of steel industry and the fragmentation of successor companies, unemployment became a massive problem in the town of Miskolc and its surroundings. As a result, thousands of unemployed people moved back to their respective commuting settlements, or left the city in favor of the surrounding villages in order to make a living. The study I examines the dimensions of the influence sphere of metallurgy, and its effects upon its surroundings from its foundation (1867) until the closing of the factory (2000).

Gábor Scheiring

Workers and the fall of Hungarian democracy

Analysing the lived experience of workers this study demonstrates that the disintegration of the working class was a crucial factor behind democratic backsliding in Hungary. Going beyond cultural and economic determinist

accounts alike the analysis presents a culturally sensitive political-economic framework, exploring how workers' changing identities, their moral expectations, their lived experience of class interacted and produced the loss of legitimacy of liberal institutions. Relying on 82 qualitative interviews with workers in four deindustrialised towns using the concept of moral economy the study shows how the reality of the new socio-economic order collided with the moral expectations of the workers. The collapse of working-class communities, rising competition and stress, the fear of unemployment, deindustrialisation, and the mismanaged privatisation resulted in the accumulation of perceptions of injustice, which led to an overwhelming sense of desperation. In the absence of left-wing narratives, this opened up the possibility for the illiberal political right to tap into the frustrations and anxieties of workers.

Gábor Veres

After "fájront" in Borsodnádásd: bankruptcy, privatization of the steel plate factory and the subsequent changes

The Borsodnádásd Plate Factory was not a classic socialist industrial establishment. It was founded already in 1864. Later it also functioned as a company of Rimamurányi-Salgótarján Ironworks. The factory was established about 3 km from the town and workers' colonies developed around it. Some of them bore the name of the factory managers under whom the colonies were built (Quirin, Faragó, etc.).

Significant worker welfare institutions were established: Reading Society, Officer Casino, Sports Association, Brass Band, etc. Workers' traditions were passed on from generation to generation. Most of the workers were foreign-language (German, Czech, Slovak) speakers at the turn of the 19th and 20th centuries. There are records of the turn of the 20th century, in which the management of the village Nádásd attempted to influence the factory leaders regarding the use of language of the workers in the settlement.

During the socialist period great changes took place, but the Plate Factory did not become a large industrial center like Diósgyőr, Ózd or just Salgótarján. At the time of the system changes, people believed that, although the factory used outdated technologies, it would have had a good chance of survival after a successful re-structuring. However, bankruptcy occurred in 1990. A significant proportion of the factory population became unemployed despite

the privatization of certain parts of the plant and unemployment affected 15-20 municipalities in the area of the factory.

Borsodnádásd belongs to the Ózd region, where similar processes took place in connection with the collapse of the large metallurgical plants. There was a drastic fall in property prices, which rendered it almost impossible for the settlers to move to other parts of the country. Homes that had been sought after suddenly became unsellable. In addition to analyzing bankruptcy and privatization, the paper explores and analyzes trends that have occurred over the past three decades or so. The factory, which was still flourishing three decades ago, has become a disadvantaged settlement.

Katalin Kelemen

Businesses in an industrial city: enterprises in Győr in a regional context -
twenty years ago and today

One of the main questions of the national economic sociology in the 1990s was to explore, what kind of environment had been established by the enterprise boom for businesses in Hungary after the system change (1989), and what the reason of the differentiation was. In my research twenty years ago – taking Győr as a precedent – I also looked for the factors that determine a region's business diversity. Because the theories that explain the regional differences are not exclusive, only partial, we can find correlations that are valid only for certain regions and time periods.

In my study, I focus on the impact of two determining variants: the region's economic efficiency and sectoral structure, within the latter, the scale of the region's industrialization. Twenty years ago as against the west-east hypothesis – i.e. that because of the Western regions' advanced economic and cultural status, it can provide more "business potential" for small and mid-level enterprises – in Győr I found an average diversity of local small and mid-level businesses. The paper concludes that in case of the large enterprises, which produce the highest part of the GDP, the transnational investors play a decisive role.

Péter Alabán

*Social processes and relations of de- and post-industrialisation in Ózd
after the system change of 1989*

“Falling apart, dissolution, disintegration”. The topic of disintegration should be examined in more steps, nevertheless the concept cannot exclusively be bound to the period after the system change. The different forms of it could be observed also earlier in the local society, as well as in given social groups. My own thesis is that in those areas in Borsod, which were examined by me, instead of reindustrialisation, deindustrialisation took place in the course of the Hungarian post-industrialisation.

The European examples of de-industrialization offer a good case of comparison, focusing on social processes such as marginalisation, unemployment, isolation, disintegration, and respectively economic and social stigmatization. All of these appear in relation to the areas that I studied and also in relation to the one-time industrial town Ózd, where in the case of the ex-industrial workers, who had constituted the majority of the society earlier, we cannot speak of real continuity after the system change, thus this social group did not have true “heirs”, while the biggest losers of the economic contest were obviously the Roma. In their case, the undereducated status, the lack of qualification, the unemployment, respectively the small-scale employment, the bad social status, the tight flats unfit for healthy life, learning and appropriate socialization, all of these have become considerable social problems by today. At the same time these negative processes can be felt even more outside the town, in the backward villages in Borsod County, as the sign of the continuous population exchange. In 1975 67.3% of men between the ages of 18 and 65 were gainfully employed in Ózd, including Roma people, too. The town has a large Roma population. Officially only 7% of the population declared themselves to be of Roma ethnicity in 2011, but according to some estimates one-third (or more, 40%) of Ózd’s population might be of Gypsy origin. The Gypsies live in several ghetto-like sections of the town. Most of their houses don’t have running water, so these people must carry water in buckets from public faucets.

‘One factory, one town’. In the early 21th century we can notice the gradual downtrend of labour market as well as the revaluation of the service sector in spite of the decreasing demand. The transition from socialism into a market economy created insurmountable problems in several regions, mostly in the

fields of economic restructuring, employment, unemployment and social composition. The picture is especially depressing in the northern region of Hungary, in the once flourishing settlements relying on mining and heavy industries, which had provided them with certain livelihood. In Ózd and the villages in the surroundings, the survival and sustenance of the population was directly threatened by the closure of factories, plants and mines in the area. The common features of these settlements often include social restructuring, negative migration due to manifold reasons such as demographic processes and the lack of employment opportunities, deep poverty and subsequent social ghettoization, the gradual deterioration and disintegration of cultural and educational facilities, and last but not least, a hopeless vision for the future.

Réka Várkonyi-Nickel – Péter Nagy
The “Rima” heritage in Ózd and Salgótarján

The members of the industrial society in Ózd and Salgótarján, especially those living in colonies, had formed a well-describable local community with a common identity before the socialist nationalisation of the factories. Many things played significant roles in this, the management of the company itself, that is the Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Rt (or „Rima” for short), and that of the factories, the network of welfare institutes for workers, pastime programmes and possibilities, as well as the built environment of the colony.

Nowadays the two ageing towns, Ózd and Salgótarján, whose populations are decreasing, and the half-demolished, degrading, rusty industrial plants are awaiting tourists as a real sore on the townscape.

The factories were the centres of both towns; the 19th century colonies, residential districts for the workers and officers and the civilian town itself were all built around the factories. During the socialist modernisation the workers’ society of both towns were further expanded artificially, later during the 1990s privatisation process the production was downsized, the most serious problem in both towns was mass unemployment. Meanwhile, Ózd merged with the surrounding villages and became the 2nd largest town in Borsod county. Salgótarján became the county town of Nógrád county.

Today there is willingness in Ózd to preserve most of the 19th century industrial buildings, and many of the residential and cultural buildings have been saved from destruction. For the past decade the idea of industrial heritage

preservation have been becoming more important among many people. Unlike Ózd, Salgótarján lags behind in this respect, after the privatisation of the steel works the industrial buildings were all pulled down. Although the workers' residential houses, built at the turn of the 20th century, are still in a good condition, the colony is now a fine example of the "slums", with every other window and door already walled up, half-demolished, these buildings have no protection. Only the cultural institutes and the "Dolinka" are well-maintained from the former steel works' heritage.

Tibor Valuch

Workers before and after transition in Hungary and East-Central-Europe

In my paper, I'd like to analyse the structural changes of working class in Hungary and East-Central-Europe in the process of transition. The main questions of analyses are the following: Which factors influenced the changes of individual work positions in the process of transitions? What was the role of the different type of human, cultural and political capital in the life and social mobility of working class before and after 1989/90, before and after the post-communist transition? Which were the main characteristics of the relationship between the work and workers in these periods? How can the transformation of former state socialist industrial cities be described? The changes of worker's identity is also a very interesting question. I also investigate the common East-Central-European characteristics of world of work before and after 1989/90.

A Kronosz Kiadó az 1795-ben alapított Magyar Könyvkiadók
és Könyvterjesztők Egyesülésének tagja

A Kronosz Kiadó a Szakkiadók Társulásának tagja,
könyveink elektronikusan elérhetőek, olvashatók és kereshetőek
az Arcanum Adatbázis Kiadó által létrehozott

www.szaktars.hu
adatbázisban